

ॐ
 द्वयोर्द्वयोः संज्ञा ॥ परः सन्निकर्षः संहिता १।४।१०५ ॥ वर्णानामतिशयितः स
 निधिः संहिता संज्ञः स्यात् ॥ हलोऽनन्तराः संयोगः ॥ १।१।७ ॥ अजिभरव्य
 हिता हलः संयोगः संज्ञाः स्युः ॥ सुप्तिङन्तं पदम् १।४।१४ ॥ सुवन्तं तिङ
 न्तं च पदसंज्ञं स्यात् ॥ इति संज्ञा प्रकरणम् ॥

अथाच्सन्धि प्रकरणम्

इको यणचि ५।१।७७ ॥ इकः स्थाने यण् स्यादचि संहितायां विषये ।
 सुधी उपास्य इति स्थिते ॥ तस्मिन्निति निदिष्टे पूर्वस्य १।१।६६ ॥ सप्त
 मी निर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यम् । स्थानेऽ
 न्तरतमः १।१।५० ॥ प्रसंगे सति सदृशतम आदेशः स्यात् । सुधय् उपास्य
 इति जाते ॥ अनचि च ८।४।४७ ॥ अचः परस्य यो देवा स्तो न त्वचि ॥
 झलां जश् झशि ८।५।५३ ॥ स्पष्टम् । इति धकारस्य दकारः ॥ संयोगा

॥ अच् ॥

॥ ३ ॥

न्तस्य लोपः^२ ८।२।२३॥ संयोगान्तं यत्पदं तस्य लोपः स्यात् ॥ अलोऽ
न्त्यस्य^२ १।१।५२॥ षष्ठी निर्दिष्टोऽन्त्यस्यादेशः स्यात् । इति यलोपे प्राप्ते
(यणः प्रतिषेधो वाच्यः) अञ्जीनोवर्ण परन्धावति । सुद्धयुपास्य । मद्गुरिः ।
।धात्रंशः । लाकृतिः ॥ एचोऽयवायावः^२ ६।१।७८॥ एचः^३ अय् अव् आय्
आव् एते स्युरचि ॥ यथासंख्यमनुदेशः समानाम्^३ १।३।१०॥ सप्तसम्बन्धी
विधिर्यथासंख्यं स्यात् । हरये । विष्णवे । नायकः । पावकः । वान्तो यि प्रत्य
ये^२ ६।१।७५॥ यकारादौ प्रत्यये परे ओदौतोरव् आव् एतौ स्तः । ग
व्यम् । नाव्यम् । (अध्वपरिमाणे च) गव्यूतिः ॥ अदेङ् गुणः^३ १।१।२॥
अत एङ् च गुणसंज्ञः स्यात् ॥ तपरस्तत्कालस्य^३ १।१।७०॥ तः पुरो य
स्मात्सच तात्परश्चोच्चार्यमाणस्तमकालस्यैव संज्ञा स्यात् ॥ आहुणः^२ ६।
१।८७॥ अवर्णादचि परे पूर्वपरयोरेको गुणादेशः स्यात् । उपेन्द्रः । ग

॥ सन्धि ॥

॥ ३ ॥

ङ्गोदकम् ॥ उपदेशोऽजनु नासिक इत् १।३।२ ॥ उपदेशोऽनुनासिको
ऽजित्संज्ञः स्यात् । प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः । लण् सूत्रस्था वर्णेन स
होच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञा ॥ उरण् रपरः १।१।५१ ॥ ऋ इति त्रिंशतः
संज्ञेत्युक्तम् । तत्स्थाने योऽण् स रपरः सन्नेव प्रवर्तते । कृष्णार्द्धिः । तवल्कारः
॥ लोपः शाकल्यस्य ८।३।१५ ॥ अवर्ण पूर्वयोः पदान्तयो र्यवयोर्लोपो वा
ऽशिपरे ॥ पूर्वत्रा सिद्धम् ८।२।१ ॥ सपादसप्ताध्यायीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा,
त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धं स्यात् । हरइह, हरयिह । विष्णइह,
विष्णविह ॥ वृद्धिरादैच् १।१।१ ॥ आदैच् वृद्धिसंज्ञः स्यात् ॥ वृद्धिरेचि १।
१।८८ ॥ आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । गुणापवादः । कृष्णौकत्वम् । ग
ङ्गौघः । देवैर्श्रयम् । कृष्णौक्त्वपठ्यम् ॥ एत्येधत्पूर्वसु १।१।८५ ॥ अवर्णा
देजाद्योरे त्येधत्यो रूढि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । उपैति । उपैधते । प्र

॥ अच् ॥

॥ ४ ॥

प्रौहः । एचाद्योः किम् । उपेतः । मा भवान्प्रेदिधत् (अक्षादूहिन्यामुप
संख्यानम्) अक्षौहिणी सेना (प्रादूहोढोढ्येपैष्येषु) प्रौहः । प्रौढः
। प्रौढिः । प्रैषः । प्रैष्यः (ऋते च तृतीय समासे) सुखेन ऋतः सुखार्तः ।
तृतीयेति किम् । परमर्तः । (प्रवत्सतरकम्बलवस नार्णदशानामृणै)
प्रार्णम् । वत्सतराणमित्यादि ॥ उपसर्गः क्रियायोगे १।४।५५ ॥ प्रादयः क्रियायोगे
उपसर्गसंज्ञाः स्युः ॥ प्र । परा । अप । सन् । अनु । अव । निस् । निर् । दुस् । दूर् । वि । आङ् ।
नि । अधि । अपि । अति । सु । उद् । अभि । प्रति । परि । उप । एते प्रादयः ॥ भूवादयो
धातवः १।३।१ ॥ क्रियावाचिनो भवादयो धातुसंज्ञाः स्युः ॥ उपसर्गदृति धातौ २
६।१।५१ ॥ अवर्णान्तादुपसर्गदृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । प्रा
च्छति ॥ एङि पररूपम् ६।१।५४ ॥ आदुपसर्गादेङादौ धातौ परे पर
रूपमेकादेशः स्यात् । प्रेजते । उपोषति ॥ अर्चोन्त्यादिदि १।१।६४ ॥ अचामध्ये

॥ सन्धि ॥

॥ ४ ॥

मार्ति ८।४।६०॥ तवर्गस्य लकोरे परो परसवर्णः स्यात् । तल्लयः । विद्वान्तिस्व
ति । नस्यानुनासिको लः ॥ उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ८।४।६१॥ उदः परयोः
स्थास्तम्भोः पूर्वसवर्णः स्यात् ॥ तस्मादित्युत्तरस्य १।१।६७॥ पञ्चमी निर्दे
शेन क्रियमाणं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य परस्य ज्ञेयम् ॥ आदेः परस्य
१।१।५४॥ परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यम् । इति सस्य थः ॥ झरो झरि स
वर्णे ८।४।६५॥ हलः परस्य झरो वा लोपः स्यात् सवर्णे झरि ॥ खरि च ८।
४।५५॥ खरि परो झलां चुरः स्युः । इत्युदो दस्य तः । उत्थानम् । उत्तम्भनम्
॥ झयो होऽन्यतरस्याम् ८।४।६२॥ पदान्तात्तद्वयः परस्य हस्य वा पूर्व
सवर्णः स्यात् । नादस्य घोषस्य संवारस्य महाप्राणस्य तादृशो वर्ग चतुर्थः । वा
ग्यारिः वाग्यारिः ॥ शश्चोऽटि ८।४।६३॥ पदान्तात्तद्वयः परस्य शस्य चो वा स्या
दटि । तद् शिव इत्यत्र दस्य चुत्वेन जकारे कृते खरि चेति जकारस्य चकारः

॥ हल ॥

॥ ७ ॥

तच्चिवः, तच् शिवः। (बलममीति वाच्यम्) तच्छ्लोकेन॥ मोऽनुस्वारः॥
३। २३॥ मान्तस्य पदस्यानुस्वारः स्याद्वलि। हरिं वन्दे॥ नश्चापदान्तस्य झलि
८। ३। २४॥ नस्य मस्य चा पदान्तस्य झल्यनुस्वारः स्यात्। यशांसि। आक्रंस्य
ते। झलि किम्। मन्यते। अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः॥ ८। ४। ५८॥ स्पष्ट
म्। शान्तः॥ वा पदान्तस्य॥ ८। ४। ५९॥ पदान्तस्यानुस्वारस्य ययि परे परस
वर्णो वा स्यात्। त्वङ्करोषि, त्वंकरोषि॥ मो राजि समः कौ॥ ८। ३। २५॥
किवन्ते राजतौ परे समो मस्य म एव स्यात्। सम्राट्॥ हेमपरे वा॥ ८। ३।
२६॥ मपरे हकारे परे मस्य मो वा स्यात्। किम्हलयति, किं हलयति। (यव
नपरे यवला वा) कियँत्यः, किँत्यः। किँवँहलयति, किं हलयति। किँलँह्लादयति
किं ह्लादयति॥ नपरे नः॥ ८। ३। २७॥ नपरे हकारे परे मस्य ने वा स्यात्। कि
हुते, किं हुते॥ डः सि धुट्॥ ८। ३। २८॥ डात्परस्य सस्य धुडा स्यात्॥ आ

॥ सन्धि ॥

॥ ७ ॥

तौ टक्कितौ १।१।४६॥ टिक्कितौ यस्योक्तौ तस्य क्रमादाद्यन्तावयवौस्तः। षट्
त्सन्तः, षट्सन्तः॥ ड्णोः कुक् कुक् शरि ८।३।२८॥ डकार णकारयोः कुक्
टुका वागमौ वा स्तः शरि (चयो द्वितीयाः शरि पौष्करसादेरिति वाच्यम्) पाङ्ख
षष्ठः, पाङ्क्षष्ठः, पाङ्षष्ठः। सुगण्ट्षष्ठः, सुगण्ट्षष्ठः, सुगण्षष्ठः॥ नश्च
८।३।३०॥ नान्तात्परस्य सस्य धुङ्वा स्यात्। सन्त्सः सन्सः॥ शितुक् ८।३।
३१॥ पदान्तस्य नस्य शे परे तुग्वा स्यात्। सञ्चंभुः, सञ्चंभुः, सञ्चश्चंभुः, स
ञ्चंभुः॥ ड्मो ह्रस्वादचि ड्मुण् नित्यम् ८।३।३२॥ ह्रस्वात्परो यो डम्
तदन्तं यत्पदं तस्मात्परस्याचो नित्यं ड्मुडागमः स्यात्। प्रत्यङ् डात्मा। सु
गणीशः। सन्नच्युतः॥ समः सुटि ८।३।५॥ समोरुः स्यात् सुटि॥ अत्रानु
नासिकः पूर्वस्य तुवा ८।३।२॥ अत्ररुप्रकरणे रोः पूर्वस्यानुनासिको वा स्यात्
॥ अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः ८।३।४॥ अनुनासिकं विहाय रोः पूर्वस्मात्परोऽ

॥ हल् ॥

॥ ८ ॥

नुस्वारागमः स्यात् ॥ **खरवसानयोर्विसर्जनीयः** ८।३।१५ ॥ खरि अवसाने च
पदान्तस्य रस्य विसर्गः स्यात् ॥ (**संपुक्तानां सो वक्तव्यः**) **संस्कर्ता, संस्कर्ता** ॥
पुमः खय्यम्परे ८।३।६ ॥ अम्परे खयि पुमो रुः स्यात् ॥ पुंस्कोकिलः, पुंस्कोकि
लः ॥ **नश्ब्रव्यप्रशान्** ८।३।७ ॥ अम्परे छवि नान्तस्य पदस्य रुः स्यात् नतु प्र
शान् शब्दस्य ॥ **विसर्जनीयस्य सः** ८।३।३४ ॥ खरि विसर्जनीयस्य सः स्यात्
। चक्रिँस्त्रायस्व । चक्रिँस्त्रायस्व । अ प्रशान् किम् । प्रशान्तनोति । पदान्तस्येति
किम् । हन्ति ॥ **नृन् ये** ८।३।१० ॥ नृनित्यस्य रुर्वा स्यात् पकारे परे ॥ **कुब्जो**
पौ च ८।३।३७ ॥ कवर्गे पवर्गे च विसर्गः स्य = क = पौस्तः । चाद्विसर्गः
नृँ = पाहि, नृँ = पाहि । नृँः पाहि, नृँपाहि । नृन्पाहि ॥ **तस्य परमांशेडिसम्** ८।
॥ २ ॥ द्विरुक्तस्य परं रूपं मांशेडितं स्यात् ॥ **कानामेडिते** ८।३।१२ ॥ कान्नकार
स्य रुः स्यादामेडिते । **कौम्कान्, कांम्कान्** ॥ **छे च** ८।१।७६ ॥ ह्रस्वस्य छे परे

॥ सन्धि ॥

॥ ८ ॥

तुगागमः स्यात्। शिवच्छाया॥ पदान्ताद्वा ६।१।७६॥ दीर्घात्पदान्ताच्चे परेतुम्
वा स्यात्। लक्ष्मीच्छाया॥ इति हल्सन्धिः॥

अथ विसर्गसन्धिप्रकरणम्

विसर्जनीयस्य सः ८।३।३४॥ स्वरि। विष्णुस्त्राता॥ वा शरि ८।३।३६॥ शरि
विसर्गस्य विसर्गो वा स्यात्। हरिः शेते, हरिश्शेते॥ ससजुषो रुः ८।३।४६॥

पदान्तस्य सस्य सजुष् शब्दस्य च रुः स्यात्॥ अतोरोरप्लुतादप्लुते ६।१।

११३॥ अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्यादप्लुतेऽति। शिवोऽर्च्यः॥ हशि च ६।१।

११४॥ अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्याद्धशि। शिवोवन्द्यः॥ भो भगो अधो

अपूर्वस्य योऽशि ८।३।१७॥ एतत्पूर्वस्य रोर्यादेशः स्यादशि। देवाद्दह, देवा

यिह। भोस् भगोस् अधोस् इति सान्ता निपाताः। तेषां रोर्यत्वे कृते॥ हलि

सर्वेषाम् ८।३।२२॥ भो भगो अधो अपूर्वस्य यस्य लोपः स्याद्धलि। भोदेवाः

विसर्गः ॥ भगो नमस्ते । अघो याहि । रोऽसुषि^१ ८।२।६५ ॥ अहो रेफादेशो नतु सुषि । अ
॥ ५ ॥ हरहः । अहर्गणः ॥ रो^२रि^३ ८।३।१४ ॥ रेफस्य रेफे परे लोपः स्यात् । इलोपे पूर्वस्य
दीर्घोऽणः ६।३।१११ ॥ ढरेफयो लोपनिमित्तयोः पूर्वस्याणो दीर्घः स्यात् । पुना र
मते । हरी रम्यः । शम्भू राजते । अणः किम् । तृढः वृढः । मनस् रथ इत्यत्र रुत्वे
कृते हशिचेत्युत्वे रीति लोपे च प्राप्ते ॥ विप्रतिषेधे परं कार्यम्^३ १।४।२ ॥
तुल्यवत्तविरोधे सति परं कार्यं स्यात् । इति लोपे प्राप्ते । पूर्वत्रासिद्धमिति रीति
त्यस्यासिद्धत्वादुत्वमेव । मनोरथः ॥ एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ् समासे
हलि^४ ६।१।१३२ ॥ अककारयोरतेत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपः स्यात् । हलि नतु नञ्
समासे । एष विष्णुः । स शम्भुः । अकोः किम् । एषको रुद्रः । अ नञ् समासे
किम् । असश्शिवः । हलि किम् । एषोऽत्र ॥ सोऽचि लोपे चेत्याद पूरणम् ॥ सन्धिः ॥
६।१।१३४ ॥ स इत्यस्य सोलोपः स्यादचि पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्येत ॥ ॥ ५ ॥

सेमामविद्धि प्रभृतिम् सैषदाशरथीरामः ॥ इति विसर्गसन्धिः ॥

अथ अजन्तपुल्लिङ्गप्रकरणम्

अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् १।२।४५॥ धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं
च वर्जयित्वा अर्थवच्छब्दरूपं प्रातिपदिकसंज्ञं स्यात् ॥ कृतद्धितस
मासाश्च १।१।४६॥ कृतद्धितान्तो समासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञाः स्युः ॥
स्वौजसमौट्ठष्ठाभ्यांभित्ठेभ्यांभ्यस्डसिभ्यांभ्यस्डसोसाम्ङ्यो
स्सुप् १।४।१।२॥ सु औ जस् इति प्रथमा । अम् औट् शस् इ
ति द्वितीया । टा भ्याम् भित् इति तृतीया । डे भ्याम् भ्यस् इति
चतुर्थी । डसि भ्याम् भ्यस् इति पंचमी । डस् ओस् आम् इति ष
ष्ठी । डि ओस् सुप् इति सप्तमी ॥ ङ्याप् प्रातिपदिकात् १।१।१॥
प्रत्ययः ३।१।१॥ परश्च ३।१।२॥ इत्यधिकृत । ङ्यन्तादावन्तात्प्रातिपदिका

अजन्त ॥

॥ १० ॥

च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः ॥ सुपः १।४।१०३ ॥ सुपर्वाणि त्रीणि वचना
न्येकश एकवचन द्विवचन बहुवचन संज्ञानि स्युः ॥ द्वयेकयोर्द्विवच
नैकवचने १।४।२२ ॥ द्वित्वैकत्वचारेते स्तः ॥ विरामोऽवसानम् १।४।
११० ॥ वर्णनामभावोऽवसान संज्ञः स्यात् । रुत्व विसर्गो रामः ॥ सरूपाणा
मेकशेष एकविभक्तौ १।२।६४ ॥ एकविभक्तौ यानिसरूपाण्येव दृष्टानि
तेषामेक एव शिष्यते ॥ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः ६।१।१०२ ॥ अकः प्रथ
माद्वितीययोरचि पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः स्यात् । इति प्राप्ते ॥ नादिचि ६।
१।१०४ ॥ आदिचि न पूर्वसवर्णदीर्घः । वृद्धिरेचि रामौ ॥ बहुषु बहुवचनम्
१।४।२१ ॥ बहुत्वविवक्षायां बहुवचनं स्यात् ॥ चुटू १।३।७ ॥ प्रत्ययाद्यौ
चुटू इतौ स्तः ॥ विभक्तिश्च १।४।१०४ ॥ सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः ॥ पुंल्लिङ्गः ॥
न विभक्तौ तुस्माः १।३।४ ॥ विभक्तिस्था स्तवर्गसकार मकारा इतौ न स्युः ॥ १० ॥

शः साधनदेशः । किञ्चित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कायान्तरं विधातुं पुनरु
पादनमन्वादेशः । यथा अनेन व्याकरणमधीतमेनं छन्दोऽध्यापयेति
॥ अनयोः पवित्रं कुलमेनयोः प्रभूतं स्वमिति ॥ एनम् । एनौ । एनान्
। एनेन । एनयोः । एनयोः राजा ॥ न डि सम्बुद्धयोः ८।२।८ ॥ नस्य लोपो न स्यात्
डौ सम्बुद्धौ च । हे राजन् । (डाबुत्तरपदे प्रतिषेधो वक्तव्यः) ब्रह्मणि निष्ठः
ब्रह्मनिष्ठः । राजानौ । राजानः । राज्ञः ॥ नलोपः सुप्स्वर संज्ञा तु ग्विधिषु कृति
८।२।२ ॥ सुविधौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृति तु ग्विधौ च नलोपोऽसिद्धः ना
न्यत्र । राजाश्च इत्यादौ । इत्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैस्त्वं च न । राजभ्याम् । राजभिः
। राजभ्यः । राजनि, राज्ञि । राजसु ॥ यज्वा । यज्वानौ । यज्वानः ॥ न संयोगाद्धम
न्तात् ६।४।१३७ ॥ वकारमकारान्त संयोगात्परस्यानोऽकारस्य लोपो न स्यात्
। यज्वनः । यज्वना । यज्वभ्याम् । ब्रह्मणः । ब्रह्मणा ॥ इत्तरूपेण शो ६।४।

१२॥ एषां शबेवोपधाया दीर्घा नान्यत्र । इति निषेधे प्राप्ते ॥ सौ च ६।४।१३॥
 इनादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसन्बुद्धौ सौ । बृवहा । हे बृत्रहन् ॥ एकाजुत्तरपदे
 णः ६।४।१२॥ एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मिन्समासे पूर्वपदस्थानिमित्तात्परस्य प्रा
 तिबदिकान्तनुम् विभक्तिस्थस्य नस्य णः स्यात् । बृत्रहणौ ॥ हो हन्तेर्भि
 षु ७।३।५४॥ त्रिति णिति प्रत्यये नकारे च परे हन्तेर्हकारस्य कुत्वं स्यात् । बृ
 त्रघ्नः इत्यादि । एवं शार्ङ्गिन, यश स्विन, अर्यमन्, पूषन् ॥ मघवा बहुलम् ।
 ६।४।१२८॥ मघवन् शब्दस्य बा तृ इत्यन्तादेशः स्यात् । ऋ इत् ॥ उगिदचां
 सर्वनामस्थानेऽधातोः ७।१।७०॥ अधातोरुगितो नलोपिनोऽञ्चतेश्च लुम्
 स्यात्सर्वनाम स्थाने परे । दीर्घः । मघवान् । मघवन्तौ । मघदन्तः । हे मघवन् ।
 मघवद्भ्याम् । तृत्वाभावे-मघवा । सुटि राजवत् ॥ श्रयुवमघोनामतद्धिते ६।४।
 १३३॥ अनन्तानां भसंज्ञकानामेषामतद्धिते परे सम्प्रसारणं स्यात् । मघोनः

मघवभ्याम् । एवं श्रन् ॥ न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम् ६।१।३७॥ सम्प्रसारणे परतः
पूर्वस्य यणः सम्प्रसारणं न स्यात् । इति यकारस्य नेत्वम् । अत एव ज्ञापकादन्त्य
स्य यणः पूर्वं सम्प्रसारणम् । यूनः । यूना युवभ्याम् इत्यादि । अर्वा । हे अर्वन्
॥ अर्वणस्त्रसावनत्रः ६।४।१२७॥ नञा रहितस्यार्वनित्यस्याङ्गस्य तृ इत्यन्ता
देशः स्यात् न तु सौ । अर्वन्तौ । अर्वन्तः । अर्वद्भ्यामित्यादि ॥ पथिमथ्यु भु
क्षामात् ७।१।८५॥ एषामाकारोऽन्तादेशः स्यात् सौ परे ॥ इतोऽत्सर्वनामस्थाने
७।१।८६॥ पथ्यादेरिकारस्याकरः स्यात् सर्वनामस्थाने परे ॥ थो न्यः ७।१।
८७॥ पथिमथोस्थस्य न्यादेशः स्यात् सर्वनामस्थाने परे । पन्थाः । पन्थानौ । पन्था
नः ॥ भस्य टेल्लोपः ७।१।८८॥ भसंज्ञकस्य पथ्यादेष्टेल्लोपः स्यात् । पथः । पथा ।
पथिभ्याम् । एवं मथिन् । ऋभुक्षिन् ॥ षण्णान्ता षट् १।१।२४॥ षण्णान्ता नान्ता च
संख्या षट् संज्ञा स्यात् । पञ्चन् शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । पञ्च । पञ्च ।

पञ्चभिः। पञ्चभ्यः। पञ्चभ्यः। नुट् ॥ नोपधायाः ६। ४। ७ ॥ नान्तस्योपधाया
 दीर्घः स्यात् नामि। पञ्चानाम्। पञ्चसु ॥ अष्टन आ विभक्तौ ७। २। ८४ ॥
 अष्टन आत्वं वा स्यात् हलादौ विभक्तौ ॥ अष्टाभ्य औश ७। १। २१ ॥ कृ
 ताकारादष्टनः पर्योर्जश्शसोरीश स्यात्। अष्टभ्य इति वक्तव्ये कृतात्बनिर्देशो
 जश्शसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति। अष्टौ। अष्टौ। अष्टाभिः। अष्टाभ्यः। अष्टाभ्यः
 । अष्टानाम्। अष्टासु। आत्वाभावे अष्ट। पञ्चवत् ॥ ऋत्विग्दधृक् सगिदिगुष्णिग
 ऋयुजिकृञ्चां च ३। २। ५५ ॥ एभ्यः किन् स्यात् अच्चेस्सुप्युपपदे युजिकृ
 ष्योः केबल्योः कृञ्चेर्नलोपाभावश्च निपात्यते। कनाबितौ। कृदतिङ् ३। १। ६३ ॥
 अत्र धात्वधिकारे तिङ्भिन्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात् ॥ वेरपृक्तस्य ६। १। ६७ ॥
 अपृक्तस्य वस्य लोपः स्यात् ॥ किन्प्रत्ययस्य कुः ८। २। ६२ ॥ किन्प्रत्ययो य
 स्मात्तस्य कवर्गोऽन्तादेशः स्यात्पदान्ते। अस्यासिद्धत्वात् "चोः कुः" इति कुत्व

म। ऋत्विक्, ऋत्विग्। ऋत्विजौ। ऋत्विग्भ्याम्॥ युजेरसमासे ७। १। ७१॥ युजेः
सर्वनामस्थाने तुम् रयादसमासे। सुलोपः। संयोगान्तलोपः। कुत्वेन नस्य डः।
युङ्। युञ्जौ। युञ्जः। युग्भ्याम्॥ चोः कुः ८। २। ३०॥ चवर्गस्य कवर्गः स्या
ज्झलि पदान्ते च। सुयुक्। सुयुजौ। सुयुग्भ्याम्। खन्। खञ्जौ। खन्भ्याम् ॥
ब्रश्चभ्रश्चसृजम्जयजराजभ्राजच्चशां षः ८। २। ३६॥ ब्रश्चादीनां सप्तानां च
शान्तयोश्च षकारोऽन्तादेशः स्यात् झलि पदान्ते च। जश्चचर्त्वे। राट्। राड्।
राजौ। राजः। राड्भ्याम्। एवं बिभ्राट्। देवेट्। विश्वसृट्॥ (परो ब्रजेः षः पदान्ते)
पराबुपपदे ब्रजेः किन् स्यात् दीर्घश्च पदान्ते षत्वमपि। परिब्राट्। परिब्राजौ
॥ विश्वस्यबसुराटोः ६। ३। १२८॥ विश्वशब्दस्य दीर्घोऽन्तादेशः स्याद्वसौ राट्श
ब्दे च परो। विश्वाराट्, विश्वाराड्। विश्वराजौ। विश्वाराड्भ्याम्॥ स्कोः संयोगाद्योर
न्ते च ८। २। २५॥ पदान्ते झलि च परो यः संयोगस्तदद्योः स्कोर्लोपः स्यात्

। भृट् । सस्य श्रुत्वेन शः । ' झलां जश् झशि ' इति शस्य जः । भृज्जौ । भृङ्
 भ्याम् । त्यदाद्यत्वम् । पररूपत्वम् ॥ तदो सः सावनन्त्ययोः ७ । २ । १०६ ॥ त्यदा
 दीनां तकार दकारयोरनन्त्ययोः सः स्यात्सौ । स्यः त्यौ त्ये । सः तौ ते । यः यौ ये
 । एषः एतौ एते ॥ डेः प्रथमयोरम् ७ । १ । २८ ॥ युष्मदस्मद्भ्यां परस्य डे-
 इत्येतस्य प्रथमा द्वितीययोश्चामादेशः स्यात् ॥ त्वाहौ सौ ७ । २ । ५४ ॥ अनयो-
 र्मर्पयन्तस्य त्वाहौ आदेशो स्तः सौ परे ॥ शेषे लोपः ७ । २ । ५० ॥ आत्वयत्वमि-
 तित्तेतर विभक्तौ परतो युष्मदस्मदोरन्त्यस्य टे लोपः स्यात् । त्वम् । अहम् ॥ यु-
 बावौ द्विवचने ७ । २ । ५२ ॥ द्वयोरुक्तावनयोर्मर्पयन्तस्य युबावौ स्तो विभक्तौ ।
 प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् ७ । २ । ६८ ॥ इह युष्मदस्मदोराकारोऽन्तादे-
 शः स्यात् । ' औङ्येतयोरात्वं लोके ' । युबाम् । आबाम् ॥ यूयवयौ जसि ७ । २ । ५३
 ॥ अनयोर्मर्पयन्तस्य यूयवयौ स्तो जसि । यूयम् । वयम् ॥ त्वमावेकवचने ७ । २

॥५७॥ एकस्योक्तवचनयोर्मर्षयन्तस्य त्वनौ स्तो विभक्तौ ॥ द्वितीयायां च ७।
२।८७॥ अनयोरात्स्यात् । त्वाम् । माम् ॥ शसौ न ७।१।२५॥ आभ्यां परस्य श
सौ नः स्यादमोऽपवादः । आदेः परस्य । संयोगान्तलोपः । युष्मान् । अस्मान् ॥ योऽ
चि ७।२।८५॥ अनयोर्यकारादेशः स्यादनादेशेऽजादौ परतः । त्वया । मया ॥ यु
ष्मादस्मदोऽनादेशे ७।२।८६॥ अनयोरात्स्यादनादेशे हलादौ विभक्तौ । युवाभ्याम् ।
आवाभ्याम् । युष्माभिः । अस्माभिः ॥ तुभ्यमहौ ड-यि ७।२।८५॥ अनयोर्मर्षय
न्तस्य तुभ्यमहौ स्तो ड-यि । टिलोपः । तुभ्यम् । मयम् ॥ भ्यसोऽभ्यम् ७।१।३०।
भ्यसो भ्य अभ्यम्वा आदेशः स्यात् । युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् ॥ एकवचनस्य च
७।१।३२॥ आभ्यां डसेरत् स्यात् । त्वत् । मत् ॥ पञ्चभ्या अत् ७।१।३१॥ आ
भ्यां पञ्चभ्या भ्यसोऽत्स्यात् । युष्मत् । अस्मत् ॥ तवममौ डसि ७।२।८६॥ अन
योर्मर्षयन्तस्य तवममौ स्तो ड-सि ॥ युष्मादस्मद्व्यां ड-सोऽ ७।१।१२७॥ तव ।

मम। युवयोः। आवयोः॥ साम आकम् ७। १। ३३॥ आभ्यां परस्य साम आ
 कं स्यात्। युष्माकम्। अस्माकम्। त्वयि। मयि। युवयोः। आवयोः। युष्मासु। अ
 स्मासु॥ युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थयोर्वान्तौ ८। १। २०॥ पदात्प
 रयोरपादादौ स्थितयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्युष्मदस्मदोर्वान्तौ इत्यादेशौ स्तः॥
 बहुवचनस्य वस्त्वसौ ८। १। २१॥ उक्तविधयोरनयोः षष्ठ्यादि बहुवचनान्त
 योर्वस्त्वसौ स्तः॥ तेमयावैकवचनस्य ८। १। २२॥ उक्तविधयोरनयोः षष्ठीच
 तुल्यैकवचनान्तयोस्तेमे एतौ स्तः॥ त्वामौ द्वितीयायाः ८। १। २३॥ द्वितीयैकवच
 नान्तयोस्त्वामा इत्यादेशौ स्तः॥ श्रीशस्त्वाऽवतु मापीह दत्तात्ते मेऽपि शर्म सः।
 त्वामीतेमेऽपि स हरिः पातु वामपि नौ विभुः॥ सुखं वां नौ ददात्वीशः पति
 वामपि नौ हरिः। सोऽन्यादो नः शिवं वो नो दद्यात्सेव्योऽत्र वः स नः॥ (एक
 वाक्ये युष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः) एकतिङ् वाक्यम्, तेनेह न। ओदनं पच

तव भविष्यति। इह तु स्वादेशः। शालीनां ते ओदनं दास्यामि। (एते वान्ना
 वादय आदेशा अनन्यादेशो वा वक्तव्याः) अन्वादेशे तु नित्यं स्युः। धाता ते
 भक्तोऽस्ति। धाता तव भक्तोऽस्ति वा। तस्मै ते नम इत्येव। सुपात्। सुपाद्। सु
 पादौ॥ पादः पत् ६।४।१३०॥ पाच्छब्दान्तं अदङ्गं भं तदवयवस्य पाच्छब्द
 स्य पदादेशः स्यात्। सुपदः। सुपदा। सुपाङ्ग्याम्। अग्निमत्, अग्निमद्। अग्निम
 थौ। अग्निमथः॥ अनिदितां हल उपाधायाः ङिति ६।४।२४॥ हलन्तानामनिदि
 तामङ्गानामुपधाया नस्य लोपः स्यात् किति ङिति। नुम्। संयोजन्तस्य लोपः। न
 स्य कुत्सेन डः। प्राङ्। प्राञ्चौ। प्राञ्चः॥ अचः ६।४।१३८॥ लुप्तनकारस्याञ्चते
 र्भस्याकारस्य लोपः स्यात्॥ चै ६।३।१३८॥ लुप्ताकारनकारेञ्चतौ परे पूर्वस्या
 णे दीर्घः स्यात्। प्राचः। प्राचा। प्राग्भ्याम्। प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रतीचः। प्रत्यग्भ्या
 म्। उदङ्। उदञ्चौ॥ उदङ्ङित् ६।४।१३५॥ उच्छब्दात्परस्य लुप्तनकारस्याञ्च

तेर्भस्याकारस्य ईत् स्यात् । उदीचः । उदीचा । उदग्भ्याम् ॥ **समः समि द् ॥ ३॥**
५३ ॥ वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ । सम्यङ् । सम्यञ्चौ । समीचः । सम्यग्भ्याम् ॥ **सहस्य**
सधिः द् ॥ ३॥ ५५ ॥ वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे सहस्य सध्यादेशः ॥ **सध्यङ् ॥ ति**
रसस्तिर्यलोपे द् ॥ ३॥ ५४ ॥ अलुप्ताकारेऽञ्चतौ वप्रत्ययान्ते तिरसस्तिर्योदेशः
स्यात् । तिर्यङ् । तिर्यञ्चौ । तिरश्चः । तिर्यग्भ्याम् ॥ **नाञ्जेः पूजायाम् द् ॥ ४॥ ३० ॥**
पूजार्थस्याञ्चतेरुपधाया नस्य लोपो न स्यात् । प्राङ् प्राञ्चौ । नलोपाभावाद
लोपो न । प्राञ्चः । प्राङ्भ्याम् । प्राङ्क्षु । एवं पूजार्थे प्रत्यङादयः । कुङ् । कु
ञ्चौ । कुङ्भ्याम् । पयोमुक् । पयोमुग । पयोमुचौ । पयोमुग्भ्याम् । उगित्त्वानुम् ॥
सान्तमहतः संयोगस्य द् ॥ ४॥ १० ॥ सान्तसंयोगस्य महत्तश्चयो नकारस्तस्यो
पधाया दीर्घोऽसस्त्वौ सर्वनामस्थाने । महान् । महान्तौ । महान्तः । हे महन्
॥ **महद्भ्याम् ॥ अत्वसान्तस्य चाधातो द् ॥ ४॥ १४ ॥** अत्वन्तस्योपधाया दीर्घो धा

तुभिन्नासन्तस्य चासमुद्धौ सौ परे । धीमान् । धीमन्तौ । धीमन्तः । हे धीमन् ।
शसादौ महद्वत् । भातेडवतुः । डिच्चसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः । भवान्
भवन्तौ भवन्तः । शत्रन्तस्य भवन् ॥ उभे अभ्यस्तम् ६।१।५ ॥ षष्ठिद्वि
त्वं प्रकरणे येद्वे विहितेते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञो स्तः ॥ नाभ्यस्ताच्छतुः
७।१।७८ ॥ अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुम् न स्यात् । ददत् ददद् । ददतौ । ददतः
॥ जक्षित्यादयः ६।१।६ ॥ षट् धातवोऽन्ये, जक्षितिश्च सप्तम एते अभ्य
स्तसंज्ञाः स्युः । जक्षत्, जक्षद् । जक्षतौ । जक्षतः । एवं जाग्रत्, दरिद्रत्, शास
त्, चकासत् । गुप् । गुपौ । गुपः । गुब्भ्याम् ॥ त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कश्च
३।२।६० ॥ त्यदादिषूपपदेषु अज्ञानाद्वादृशोः कञ् स्यात् चात् किन् ॥
आ सर्वनाम्नः ६।३।११ ॥ सर्वनाम्न आकारोऽन्तादेशः स्याद् दृग् दृशवतुषु ।
तादृक्, तादृग् । तादृशौ तादृशः । तादृग्भ्याम् । व्रश्चेति षः । जश्च चर्त्त । विट्,

१२
 विड्। विडो। विशः। विड्भ्याम्॥ नशे वा ८। २। ६३॥ नशेः कवर्गोऽन्तादेशो
 वा स्यात् पदान्ते। नक्, नग्। नट्, नड्। नशौ। नशः। नग्भ्याम्। नड्भ्याम्॥
 स्पृशोऽनुदके किन् ३। २। ५८॥ अनुदके सुत्त्युपपदे स्पृशेः किन् स्यात्। घृत
 स्पृक्, घृतस्पृग्। घृतस्पृशौ। घृतस्पृशः। दधृक् दधृग्। दधृषौ। दधृग्भ्याम्। रत्न
 मुट्। रत्नमुड्। रत्नमुषौ। रत्नमुड्भ्याम्। षट् षड्। षट्भिः। षड्भ्यः। षण्णाम्।
 षट्सु। रुत्व प्रति षत्वस्याऽसिद्धत्वात्सप्तजुषोरु रिति रुत्वम्॥ वोरुपधाया दीर्घ
 इकः ८। २। ७६॥ रेफवान्तयोरुपधाया इको दीर्घः स्यात् पदान्ते। पिपठीः।
 पिपठिषौ। पिपठीभ्याम्॥ नुम् विसर्जनीयशर्ब्यवायेऽपि ८। ३। ५८॥ एतैः प्र
 त्येकं व्यवधानेऽपि इणकुभ्यां परस्य सस्य मूर्धन्यादेशः स्यात्। षुत्वेन पृ
 र्वस्य षः। पिपठीष्णु। पिपठीः षु। चिकीः। चिकीषौ। चिकीभ्याम्। चिकीषु॥ वि
 दान्। विद्वांसौ। हे विद्वन्॥ वसोः सम्प्रसारणम् ६। ४। १३१॥ वसन्तस्य भस्य